

שיתוף הפעולה בין ישראל למרוקו ב-2019: התחממות מלמטה למעלה

עינת לוי*

מרץ 2020

א. מבוא

במחקר "יחסי ישראל ומרוקו: שיתוף פעולה עם שורשים" שנכתב בשנת 2018 במסגרת פרויקט של מכון מיתוים על הפוטנציאל הלא-ממומש של יחסי ישראל עם מדינות ערב, תואר כיצד שיתוף הפעולה בין ישראל למרוקו הוא רחב היקף ומתבסס על שני יסודות מרכזיים: האחד, הקשר היהודי-מרוקאי שנמשך יותר מאלפיים שנה ושלאפשר קשרי תרבות המבוססים על זהות וערכים מרוקאים משותפים; והשני, שיתוף פעולה ביטחוני ומודיעיני בין המדינות, שהחל בסוף שנות ה-50' ונמשך עד עצם היום הזה. השילוב בין שני יסודות אלה מאפשר אמון הדדי וקרבה בין העמים. למרות זאת, מאז כישלון פסגת קמפ דייוויד ופרוץ האינתיפאדה השנייה באוקטובר 2000, ישראל ומרוקו אינן מקיימות ביניהן יחסים דיפלומטיים רשמיים. אולם, שיתוף הפעולה ביניהן, ובעיקר הקשרים החמים שבין העמים, ממשיך להעמיק, אם כי באופן מוגבל לאור המבוי הסתום ביחסי ישראל עם הפלסטינים.

מאמר זה בוחן את שיתופי הפעולה הקיימים בין ישראל למרוקו, ואת השינויים שחלו בהם במהלך שנת 2019. הוא מתייחס לתחומים המדיני, ביטחוני, כלכלי ואזרחי, ומתאר בקצרה את ההתפתחויות בכל אחד מהם, במטרה למצוא מכנה משותף ולהצביע על מגמות. מטבע הדברים, שיתופי הפעולה בין המדינות בתחום הביטחוני-מודיעיני, על אף מרכזיותם, לא יזכו לתשומת לב רבה בנייר עקב אופיים החשאי.

ב. פירוט שיתופי הפעולה

התחום המדיני

ההתרחשויות המדיניות במהלך גיבושה של תכנית טראמפ ולקראת פרסומה השפיעו גם על מרוקו ועל אפשרות שדרוג היחסים שלה עם ישראל. מרוקו לקחה חלק בסדנה בבחריין, שהתקיימה ביוני 2019 ושבה הוצג החלק הכלכלי של תכנית טראמפ, אך **שלחה נציגים בדרג בינוני בלבד**. כך עשו גם מרבית מדינות ערב האחרות שהוזמנו לסדנה, וניכר כי הדבר מעיד על רצון לצאת ידי חובה. בנוסף, מרוקו סומנה על ידי הממשל האמריקאי וממשלת ישראל כאחת מכמה מדינות מפתח בעולם הערבי שעמן **יש עניין לקדם הסכמי אי-לוחמה**. אולם, גם במקרה זה נותרה מרוקו מסויגת וזהירה כהרגלה.

במרץ 2019, סמוך לבחירות לכנסת, דווח בתקשורת כי נתניהו צפוי לבקר במרוקו, אולם **ממשלת מרוקו הכחישה את העניין**. אילו היה מתממש ביקור כזה, נתניהו היה זוכה בהישג מדיני משמעותי ומרוקו הייתה נתפסת כמי שסייעה לו בכך. מצב כזה היה מעורר ביקורת חריפה כלפי מרוקו מבית ומחוץ. בסופו של דבר, נתניהו לא ביקר במרוקו, אך האפשרות לביקור רשמי בממלכה עלתה פעם נוספת בדצמבר 2019. נתניהו נועד עם מזכיר המדינה האמריקאי מייק פומפאו בפורטוגל רגע לפני שהאחרון המשיך לפגישה עם מלך מרוקו ברבאט. על פי הדיווחים בתקשורת הישראלית, סדר היום של הפגישה ברבאט היה אמור לכלול נושאים כמו האיום האיראני וקידום יחסים רשמיים בין ישראל למרוקו. בסופו של דבר, קיצר פומפאו את ביקורו במרוקו

* עינת לוי היא חוקרת במכון מיתוים ועמיתת מחקר בפורום לחשיבה אזורית. עינת היא יזמית, שנמצאת על הקו בין ישראל ומרוקו והקימה את "קונקשן למרוקו", במטרה להוות שגרירות אזרחית ובית לקשרים אזרחיים בין העמים. היא עמיתה בתוכנית למנהיגות בתרבות יהודית במכון מנדל.

ופגישתו עם המלך בוטלה ברגע האחרון. עד כה לא דווח מדוע כך קרה והאם התחממות ביחסי המדינות אכן עמדה על הפרק. התגובה הרשמית היחידה בנושא הייתה [הכחשה מצד בכירים אמריקאים](#), שאף האשימו את התקשורת הישראלית בהדלפה שעניינה אינטרסים פנים-ישראלים ותו לא.

התחום הכלכלי

שיתוף הפעולה הכלכלי בין ישראל למרוקו המשיך להתקיים באופן לא רשמי ודרך גורמים שלישיים (דוגמת חברות בינלאומיות). שיתוף הפעולה שמתקיים בתחום החקלאות, הגם שהמשיך להיות מועט בהיקפו, הוא רב-חשיבות לאור מרכזיות הענף בכלכלה המרוקאית. שיתוף פעולה זה כולל יזמי חקלאות ישראלים המקימים חוות פרטיות במרוקו, משמשים כיועצים לחקלאים שם או מייצאים למרוקו ציוד חקלאי מתקדם. מרוקו המשיכה לייצא לישראל מוצרי מזון כמו סרדינים, זיתים, ארגן ומוצרים מעובדים כמו קוסקוס.

תחום התיירות המשיך להיות הבולט מבין ענפי הכלכלה, כאשר מספר התיירים הישראלים אשר ביקרו במרוקו נע בין 30,000 ל-45,000 בכל שנה. בשנת 2019 התפתח גם ענף התיירות העצמאית מישראל למרוקו (FIT Frequent Independent Traveler –). אם בעבר המטייל הישראלי ביקר במרוקו בעיקר במסגרת טיולים מאורגנים, כיום ישראלים רבים נוסעים למרוקו גם באופן עצמאי. חלופה זו מאפשרת למי שמתכונת הטיול המאורגן פחות מתאימה לו, לטייל במרוקו בדרך עצמאית. היא מעודדת מפגש בלתי אמצעי עם החברה והתרבות המרוקאית. כמו כן, על רקע העלייה המתמדת במספר התיירים הישראלים המבקרים במרוקו, התפרסמו במהלך השנה האחרונה מספר דיווחים בתקשורת לפיהם חברות התעופה "אל על" ו"השטיח המעופף" מתכוונות להפעיל [קו תעופה ישיר](#) בין ישראל ומרוקו. פרסומים אלה מוטלים בספק כיוון שהודעה בדבר הטיסות הישירות בין המדינות, אשר אין ביניהן יחסים דיפלומטיים רשמיים, הגיעו מטעם חברות התעופה ואמצעי התקשורת, ולא נתמכו בהתייחסות של גורם מדיני רשמי או בהסכמים.

מבחינת התיירות ממרוקו לישראל המצב נותר עגום למדי, שכן [מספר](#) התיירים שהגיעו בכיוון זה במהלך שנת 2019 היה כ-3,000 בלבד. מספר זה דומה למספר התיירים המרוקאים שביקרו בישראל בשנים 2017 ו-2018. המספר הזעום של התיירים המרוקאים המגיעים לישראל נובע גם משורת החסמים הביורוקרטיים והכלכליים העומדים בפניהם. ההליך הנדרש מהם מסובך, מורכב, יקר ולעיתים מצריך מספר נסיעות מחוץ למרוקו לשם הסדרת ויזה לישראל.

התחום האזרחי והתרבותי

ברמה האזרחית היחסים המשיכו להיות חמים ולהעמיק על אף היעדר יחסים רשמיים בין המדינות. מדובר ביחסים שמבוססים לפני הכול על ערכים, זהות ותרבות מרוקאית משותפת. שיתופי פעולה אזרחיים מתקיימים בעקביות ובהתמדה בתחומים כמו מורשת יהודית מרוקאית, מוזיקה, קולנוע, אמנות, ספורט, חינוך ומחקר. חלק זה יסקור בקצרה את האירועים הבולטים, מיני רבים, שהתרחשו במהלך שנת 2019.

היחסים האזרחיים הענפים מתאפשרים בשני מרחבים: האחד, הפיזי שכולל את מרוקו, ישראל והתפוצות המרוקאיות ברחבי העולם. יהודים ומוסלמים ממוצא מרוקאי נפגשים ופועלים יחד בזכות הניידות הגבוהה המאפיינת את תקופתנו, אשר הופכת את העולם לקטן מתמיד. לכך תורמים קשרי התיירות המאפשרים תנועה אנושית עקבית בין ישראל ומרוקו, בין אם בקבוצות או כמטיילים עצמאיים. לצד המרחב הפיזי, קיים מרחב נוסף מקביל – המרחב הווירטואלי – המעודד קשרים חדשים, תחזוק קשרים קיימים, שיח משותף ונראות. קבוצות וקהילות הפועלות ברשתות החברתיות מחברות יחד את יוצאי מרוקו סביב געגוע משותף. דוגמה לכך [הן קהילות התייעוד הווירטואליות](#), הפועלות למען תיעוד ושימור המורשת היהודית של ערים וכפרים במרוקו. בולטת במיוחד פעילותה של [קהילת יוצאי העיירה דמנאת](#), אשר ביקרו יחד בעיר דמנאת פעמיים, ובמהלך ביקורם נפגשו עם ראש העיר ובכירים נוספים, התוו יחד תכניות לשיקום בית הקברות היהודי ולקיום כנס בינלאומי ליוצאי העיר, אשר יתקיים בחודש ספטמבר בדמנאת עצמה. השימוש במרחב הווירטואלי מאפשר לאחד קהילה שהתפזרה וקצת נשכחה במרחב אלטרנטיבי, המאפשר לעבור מגעגוע נוסטלגי לאחריות קהילתית ולפעולה משותפת.

הקהילה היהודית שנותרה במרוקו מקיימת חיים יהודיים מלאים ועשירים מבחינה תרבותית ומהווה את אחד מיסודות הקשר האזרחי עם ישראל. על אף מספר היהודים שהולך וקטן עם הזמן (כיום נותרו במרוקו כ-

2,500 יהודים בלבד), במהלך השנה החולפת נרשמו בקרב הקהילה היהודית מספר אירועים שזכו לתהודה ציבורית ושמעידים על התעוררות: באפריל 2019, מונה הרב יאשיהו פינטו כאב בתי הדין הרבניים במרוקו, מינוי השקול למינוי רב ראשי. באותו חודש, פרסם מלך מרוקו [החלטה לפיה יש לערוך בחירות למוסדות הקהילה היהודית](#). בחירות אלה לא התקיימו מזה 50 שנה והן אמורות לספק מענה לבעיית הריכוזיות של מוסדות הקהילה היהודית ולעורר בה התחדשות חשובה. כמו כן, אירועים בעלי אופי יהודי קיבלו השנה במה ממלכתית, באמצעות סיקור נרחב בתקשורת ובנוכחות מצד גורמים רשמיים. כך, בדצמבר 2019 אורגן על ידי חב"ד טקס הדלקת נרות חנוכה מפואר בקזבלנקה, שבו לקחו חלק יותר מ-700 משתתפים. האירוע המיוחד סוקר בתקשורת המרוקאית, לרבות בערוץ הטלוויזיה הממלכתי "2M". כמו כן, באותו חודש נפטר ד"ר ארמנד גיגי, נשיא הקהילה היהודית של הערים פאס, אוג'דה וצפרו. הלווייתו שודרה בשידור ישיר בטלוויזיה המרוקאית ונכחו בה גורמים רשמיים רבים שבאו לחלוק לו כבוד אחרון.

אירוע בין-דתי נוסף התרחש במרץ 2019, עם הגעת האפיפיור פרנציסקוס לביקור היסטורי במרוקו. המלך והאפיפיור נועדו בארמון ברבאט, וחתמו יחד על "[קריאת אל-קודס](#)". במטרה לקדם את אופייה וזהותה הייחודיים של ירושלים כעיר רב-תרבותית ובין-דתית. הביקור נועד כדי לחזק את מעמדו של מחמד השישי כאלטרנטיבה מתונה למנהיגות אסלאמית ובמקביל לשדר מסר של פיוס לתושבי אירופה הנוצרים והמוסלמים. ואולם, הקריאה החשובה לסובלנות בין-דתית נעשתה בהיעדר נציג יהודי.

בזירת הקולנוע, נרשמו בתקופה האחרונה שני אירועים מרכזיים שעלו לכותרות: הראשון אירע על רקע פסטיבל הסרטים הבינלאומי בחיפה, שבתכניתו שולבו שלושה סרטים ממרוקו: "ראזיה" של הבמאי נביל עיוש, "סופיה" של הבימאית מרים בנמבארק, ו"ללא בית" של הבימאית נרג'יס נג'אר. כשבוע לפי תחילת הפסטיבל החלו להישמע מצד תנועות החרם במרוקו [קולות מחאה נגד השתתפות הסרטים](#). כתוצאה מהמחאה, בוטלה הקרנת "ללא בית", אך שני הסרטים האחרים הוקרנו כמתוכנן והאולמות היו מלאים עד אפס מקום. במקרה של הסרט "ראזיה" נמצא מענה יצירתי למחאה, כשלפני ההקרנה הוצג סרט קצר בנושא פלסטיני-ישראלי. בנובמבר 2019, הוקרן בבכורה חגיגית בפסטיבל הסרטים הבינלאומי במראקש הסרט "בעיניך אני רואה את המדינה שלי" של הבמאי כמאל השקאר. הסרט מתעד את מסע השורשים מירושלים למרוקו של נטע אלקיים ועמית חי הכהן, שני יוצרים ומוזיקאים צעירים מישראל. סרט זה הצליח לעורר שיח על סיפור העקירה והגעגוע של יהודי מרוקו למולדתם וכיצד עקירתם השפיעה על המוסלמים שנותרו במרוקו. הסרט זכה [לסיקור נרחב בתקשורת המרוקאית](#) ותואר כיצירה קולנועית שמרחיבה את גווני התרבות המרוקאית ומנכיחה בה את הקול היהודי. לצד הסיקור החיובי הועלתה ביקורת מצד תנועות החרם ותומכיהן, שהציגו את הסרט כביטוי לנורמליזציה תרבותית עם ישראל, אך זו נותרה שולית. בסופו של יום, זירת הקולנוע נותרה מרחב המאפשר מפגש ושיח בין ישראלים למרוקאים סביב ערכים וזהות מרוקאית משותפת.

מוזיקאים ויוצרים ישראלים ומרוקאים הופיעו יחד על אותן במות במסגרת אירועים ופסטיבלים במרוקו, בישראל וברחבי העולם. כך, באוקטובר 2019 התקיים בעיר אסווירה הפסטיבל האנדלוסי ה-16, שבמסגרתו הופיעו יחד יוצרים, אמנים ומוזיקאים יהודים ומוסלמים. טקס הפתיחה נערך בארבע שפות שאחת מהן הייתה עברית. כשבועיים לאחר מכן, בנובמבר 2019, הופיעה בישראל להקת "נשות טטוואן" (Les Femmes De T'touan) במסגרת אירועי [פסטיבל מדטרנה](#) ומופעי Judeo-Araab באשדוד. הלהקה מטטוואן אף התראיינה בתכנית הרדיו "קפה גיברלטר" המשודרת בתאגיד "כאן". לא חלף זמן רב, ובראשית דצמבר 2019 [הופיעה התזמורת האנדלוסית הישראלית מאשדוד בקזבלנקה](#), במסגרת אירועי פסטיבל "אנדלוסייאת", וזאת על אף מחאות שקראו לביטול המופע. להבדיל ממוזיקאים ישראלים המופיעים במרוקו באופן עצמאי ואינם מייצגים את מדינת ישראל, התזמורת האנדלוסית הישראלית של אשדוד זכתה ב-2017 למעמד של תזמורת לאומית לצדה של התזמורת האנדלוסית.

בנובמבר 2019, לאור סבב הסלמה ישראלי-פלסטיני בעזה בעקבות חיסול אבו אל-עטא, בוטלה הופעתו של מרוואן חאג'י, זמר אנדלוסי מפורסם ממרוקו שהיה אמור להופיע לצדו של הפייטן חיים לוק במסגרת פסטיבל העוד בירושלים. הפרסומים במרוקו בדבר ההופעה המשותפת המתוכננת גררו ביקורת כלפי הזמר בטענה שבזמן שעזה מותקפת הוא רואה לנכון להופיע בירושלים. בסופו של דבר, ההופעה בוטלה והזמר אף הכחיש כל כוונה להופיע בישראל.

מרוקו, בניגוד למדינות אחרות באזור כמו תוניסיה ואלג'יריה, בחרה לקבל את התנאים שהציבו איגודי הספורט הבינלאומיים, שלפיהם עליהן לאפשר למתחרים הישראלים להתחרות עם דגל ישראל על בגדיהם. בתמורה

להסכמה זו מרוקו זוכה לארח תחרויות ואירועי ספורט בינלאומיים ונהנית מהיתרונות המתלווים לכך כמו הכרה בינלאומית, הכנסות מתיירות ספורט ומיתוגה כמדינה מארחת. בתחום הג'ודו ניתן לציין את תחרות הג'ודו גראנד פרי שהתקיימה במראקש במרץ 2019 ובה התחרו עשרה ספורטאים מישראל. מעבר לכך שהתחרו עם דגל ישראל על בגדיהם, תמנע נלסון לוי וגפן פרימו זכו במדליית ארד ובמעמד הענקת המדליות התנוססו דגלי ישראל לעיני כל.

ג. סיכום

בנקודת הזמן הנוכחית, אין ככל הנראה היתכנות לקידום יחסים רשמיים בין ישראל למרוקו. זאת, בעיקר בגלל המשך המבוי הסתום ביחסים עם הפלסטינים וחוסר הוודאות הפוליטית בישראל. ואולם, למרות זאת, חלה בשנת 2019 עלייה בשיח המדיני והתקשורתי על האפשרות שכך יקרה ועל הנכונות האמריקאית לפעול לקדם זאת. התגובה המסויגת והזהירה של מרוקו ליוזמות האמריקאיות (כולל תכנית טרמפ) מלמדת שמרוקו אינה רוצה להצטייר כמי שעורקת מהמאמץ האמריקאי אך שהיא גם מודעת היטב למגבלותיו ולהשלכותיו עליה.

לצד הגבולות הצרים של שיתוף הפעולה בתחום המדיני, ממשיך לבלוט בעומקו שיתוף הפעולה התרבותי והאזרחי בין העמים, המקיימים ביניהם קשרי תפוצות. קשרים אלה מבוססים על תרבות, זהות, וערכים מרוקאים משותפים ומתאפשרים הודות לקשר היהודי, לתנועה האנושית העקבית של תיירים ישראלים המבקרים במרוקו ולשיח המשותף במרחב הווירטואלי. יחד עם זאת, לאור המשך הסכסוך הישראלי-פלסטיני ותנודותיו, קשרים אלה ממשיכים להיות מוגבלים ביכולתם להעמיק ולהתרחב.

תהליך מדיני משמעותי מול הפלסטינים יאפשר ויקל על היחסים בין המדינות להפוך לרשמיים ולקשרים בכל התחומים לממש את הפוטנציאל שלהם. בשנות ה-90, במקביל לתהליך השלום, פתחו המדינות נציגויות זו אצל זו, והדבר יכול לקרות שוב. חשוב לזכור שלמרות שבמרוקו מולך מלך, החלטותיו אינן מנותקות מעמו והן במידה רבה משקפות את דעת הקהל המרוקאית ברוב הנושאים שנמצאים על סדר היום. הציבור במרוקו תומך בהקמת מדינה פלסטינית וקשה לו לקבל בברכה קשרים מדיניים פומביים עם ישראל. חידוש תהליך השלום יקל על הסרת חסם זה, ויאפשר לישראל ומרוקו לקדם תשתית מוסדית ורשמית לשיתופי הפעולה ביניהן.